

ARCHEOLOGIA ZBRODNI

NIEMIECKIE ZBRODNI
W CHOJNICKIEJ DOLINIE ŚMIERCI

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ

Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Gdańsku

Katalog wystawy przygotowanej przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
we współpracy z Oddziałowym Biurem Edukacji Narodowej w Gdańsku. / Exhibition catalogue prepared by the Branch Commission for the Prosecution of Crimes
against the Polish Nation of the Institute of National Remembrance in Gdańsk in cooperation with the Branch Office of National Education in Gdańsk.

Gdańsk 2024

 **ARCHEOLOGY OF CRIME:
GERMAN CRIMES IN THE DEATH VALLEY IN CHOJNICE**

Autorzy / Authors: Dawid Kobińska, Tomasz Jankowski, Daniel Frymark
Współpraca / Cooperation: Krzysztof Drażba, dr Jan Hlebowicz, dr Mateusz Kubicki
Recenzja / Review: dr Olgierd Ławrynowicz, dr Mateusz Kubicki
Redakcja językowa, tłumaczenie / Editing, translation: Katarzyna Jopek
Projekt graficzny i wydruk / Graphic design and printing: EuroDesign Gdańsk, www.eurodesign.com.pl

Na okładce fotografia przedstawiająca orzełka z czapki urzędnika państwowego II RP odnalezionego w 2024 r.
w grobie masowym w Dolinie Śmierci (fot. D. Frymark) / On the cover: a photograph of an eagle from the cap of a public official
of the Second Polish Republic, found in 2024 in a mass grave in the Death Valley (photo: D. Frymark)

W katalogu wykorzystano fotografie pochodzące ze zbiorów: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego i Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku oraz zbiorów prywatnych Daniela Frymarka
The photographs in the catalogue come from the collections of: the Institute of Archaeology of the University of Łódź and the Branch Commission for the Prosecution of Crimes
against the Polish Nation of the Institute of National Remembrance in Gdańsk, as well as from the private collection of Daniel Frymark

Wystawa i katalog powstały w ramach projektu naukowego „Archeologia Zbrodni Pomorskiej 1939” współfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie umowy
nr UMO-2021/43/D/HS3/00033. / The exhibition and catalogue were created as part of the scientific project “Archaeology of the Pomeranian Crime of 1939”, co-financed by the
National Science Centre under agreement no. UMO-2021/43/D/HS3/00033.

Instytucje wspierające prace archeologiczne prowadzone w ramach śledztwa Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
/ Institutions supporting the archaeological work carried out as part of the investigation of the Institute of National Remembrance in Gdańsk:

Miasto Chojnice

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej –
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2024
Publikacja przygotowana przez Oddział IPN – KŚZpNP w Gdańsku

ISBN 978-83-8376-112-1

Zapraszamy / Visit us at: www.ipn.gov.pl, www.ksiegarniaipn.pl

INSTYTUT PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

Szanowni Państwo,

pod koniec lat dwudziestych XX w. polski prawnik i publicysta Kazimierz Kierski pisał: „Co by się stało z ludnością pomorską, gdyby ją znowu wydano odwiecznemu ciemierzcy? Czy ktokolwiek jest w stanie wyobrazić sobie, jakie orgie wyprawialiby wówczas na Pomorzu zawodowi germanizatorzy, którym pilnie byłoby zmieść z tej ziemi wszelkie ślady polskości?”. Niestety, wizja Kierskiego się urzeczywistniła.

Niemiecka agresja na Polskę 1 września 1939 r. była początkiem jednego z najkrwawszych konfliktów w dziejach ludzkości. Okupant potraktował ludność Pomorza z całą bezwzględnością. To właśnie tutaj po raz pierwszy zastosowano politykę germanizacji totalnej, której jednym z elementów były masowe zbrodnie popełniane na ludności cywilnej. Aby ukryć swoje prawdziwe intencje, Niemcy nazwali je „politycznym oczyszczaniem gruntu” (politische Flurbereinigung). Do tego zadania wykorzystano kilka niemieckich zbrodniczych formacji. Największą brutalnością cechował się złożony z miejscowych Niemców Selbstschutz Westpreussen.

Jesienią 1939 r. blisko czterysta miejscowości przedwojennego województwa pomorskiego spłynęło krwią. Jak szacują historycy, śmierć poniosło wówczas około 30 tys. osób. Tragiczne wydarzenia sprzed 85 lat, określane w historiografii jako zbrodnia pomorska 1939, dotknęły także ziemię chojnicką. To tutaj, w Dolinie Śmierci, mordowani zazwyczaj strzałami w tył głowy z bliskiej odległości, ginęli przedstawiciele inteligencji, a więc ci, którzy bezpośrednio angażowali się w umacnianie polskości na tym terenie. Byli wśród nich nauczyciele, księża, działacze społeczni, funkcjonariusze służb mundurowych, urzędnicy. Niemcy dokonywali też zabójstw członków przedwojennych organizacji politycznych i społecznych, zwłaszcza Polskiego Związku Zachodniego. Ofiarami stawali się również pensjonariusze chojnickiej filii szpitala psychiatrycznego w Kocborowie, których Niemcy uznawali za „ludzi pozbawionych duszy – puste skorupy”.

Ostatni etap egzekucji w chojnickiej Dolinie Śmierci stanowiły zbrodnie ze stycznia 1945 r., kiedy Niemcy zamordowali Polaków ewakuowanych z więzienia w Bydgoszczy. Po rozstrzelaniu ich ciała spalono, a zwęglone szczątki zagrzebano, aby ukryć mord przed nadchodzącymi oddziałami Armii Czerwonej.

W latach 2020–2024, realizując misję Instytutu Pamięci Narodowej, prokurator Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku Tomasz Jankowski, z udziałem interdyscyplinarnego zespołu biegłych oraz naukowców kierowanych przez dr. Dawida Kobiałkę, zlokalizował m.in. zbiorową mogiłę ofiar masowych egzekucji osób umysłowo chorych zamordowanych przez Niemców jesienią 1939 r., a także miejsce masowych egzekucji Polaków przeprowadzonych w styczniu 1945 r. przez funkcjonariuszy niemieckich. Odnaleźli też tysiące przedmiotów należących do ofiar w momencie śmierci: obrączki, medaliki z wyobrażeniem Matki Boskiej, krzyżyki, paciorek różańca, zegarki, fragmenty obuwia, guziki, okulary, łyżki i inne. W ciągu trzech ostatnich lat działania IPN na tym terenie umożliwiły ekshumację i godny pochówek szczątków około 600–700 cywilnych ofiar.

Te odkrycia stanowią istotę misji IPN. Nie ustajemy w poszukiwaniu ofiar, uznając, że zbrodnia pomorska 1939 do dziś nie doczekała się zadośćuczynienia. Na ziemi chojnickiej i Pomorzu, w całej Polsce, wciąż znajdują się szczątki tych, którzy czekają na odnalezienie, upamiętnienie i przywrócenie im ich narodowej tożsamości.

dr Karol Nawrocki
prezes Instytutu Pamięci Narodowej

 Ladies and Gentlemen,

at the end of the 1920s, the Polish lawyer and publicist Kazimierz Kierski wrote: “What would happen to the Pomeranian population if they were handed over again to the eternal oppressor? Can you imagine what orgies would be held in Pomerania by professional Germanizers wanting to quickly wipe out all traces of Polishness from this land?”. Unfortunately, Kierski’s vision came true.

The German invasion of Poland on 1 September 1939 marked the beginning of one of the bloodiest conflicts in the history of mankind. The occupier treated the people of Pomerania ruthlessly. It was here that the policy of total Germanization was first applied, one of the elements of which were mass crimes committed against the civilian population. To hide their true intentions, the Germans called it the “political cleansing of the land” (politische Flurbereinigung). Several German criminal formations were used for this task. The most brutal of them was Selbstschutz Westpreussen, composed of local Germans.

In the autumn of 1939, nearly 400 places in the pre-war Pomerania Province became drenched in blood. According to historians, approximately 30,000 people died. The tragic events of 85 years ago, referred to in historiography as the Pomeranian Crime of 1939, also affected the Chojnice region.

It was here, in the Death Valley, that representatives of the intelligentsia, i.e. those directly involved in strengthening the sense of Polishness in this area, were murdered, usually with close-range shots to the back of the head. Among them were teachers, priests, social activists, uniformed services officers, and public officials. The Germans also murdered members of pre-war political and social organizations, especially the Polish Western Union. Patients of the Chojnice branch of the psychiatric hospital in Kocborowo, whom the Germans considered “people without souls – empty shells”, also fell victims to the crimes.

The last stage of executions in the Death Valley in Chojnice were the crimes of January 1945, when the Germans murdered Poles evacuated from the prison in Bydgoszcz. After being shot, their bodies were burned and the charred remains buried to hide the murder from the approaching Red Army troops.

In the years 2020–2024, as part of the mission of the Institute of National Remembrance, the prosecutor of the Branch Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in Gdańsk, Tomasz Jankowski, along with an interdisciplinary team of experts and scientists led by dr. Dawid Kobińska, located, i.e., a mass grave of victims of mass executions of mentally ill people murdered by the Germans in the autumn of 1939, as well as the site of mass executions of Poles carried out in January 1945 by German officers. They also found thousands of items belonging to the victims at the time of death: wedding rings, medallions with the image of the Virgin Mary, crosses, rosary beads, watches, fragments of shoes, buttons, eyeglasses, spoons and others. Over the last three years, the activities of the Institute of National Remembrance have enabled the exhumation and dignified burial of the remains of approximately 600–700 civilian victims.

These discoveries are the essence of the mission of the Institute of National Remembrance. We do not stop searching for victims, recognizing that the Pomeranian Crime of 1939 has not yet been compensated. In the Chojnice region and Pomerania, throughout Poland, there are still remains of those who are waiting to be found, commemorated and restored to their national identity.

dr Karol Nawrocki
president of the Institute of National Remembrance

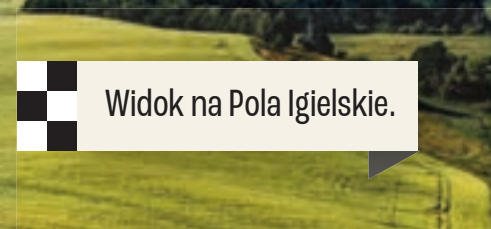
WSTĘP. DOLINA ŚMIERCI W CHOJNICACH

KONTEKST HISTORYCZNY, ARCHEOLOGICZNY ORAZ ŚLED CZY

Latem 1939 r. Wojsko Polskie utworzyło linię umocnień polowych na północnych obrzeżach Chojnic na wypadek wojny z Niemcami. Powstałe rowy strzeleckie na przełomie października i listopada wykorzystano jako miejsca straceń – transzeje stały się grobami masowymi. Teren, na którym odbywały się masowe egzekucje – tzw. Pola Igielskie – nazwano Doliną Śmierci. Określenie to do dziś pozostaje żywe w pamięci społecznej. Życia pozbawiono tu m.in. członków lokalnej inteligencji, działaczy społeczno-politycznych, urzędników i przedstawicieli służb mundurowych, rolników, robotników, osoby z zaburzeniami psychicznymi z chojnickich Krajowych Zakładów Opieki Społecznej oraz członków społeczności żydowskiej. Za zbrodnie odpowiedzialni byli miejscowi Niemcy działający pod nadzorem funkcjonariuszy Sipo oraz SS.

Północne obrzeża miasta po raz kolejny stały się miejscem kaźni, gdy w drugiej połowie stycznia 1945 r. do Chojnic doprowadzono kilkusetosobową kolumnę Polaków ewakuowanych z więzienia w Bydgoszczy w związku ze zbliżającym się frontem. Zamordowano ich w Dolinie Śmierci, a zwłoki spalono w celu zatarcia śladów. Z materiałów archiwalnych wynika, że zbrodni dokonali członkowie 15. Dywizji Grenadierów SS (1. łotewska), która stacjonowała w tym czasie w Chojnicach. Wystrzały z broni palnej słyszano całą noc, a swąd spalenizny unosił się w powietrzu przez trzy doby. Towarzyszyła temu łuna unosząca się nad stosem, na którym Niemcy palili zwłoki ofiar.

Po wojnie niemieckie zbrodnie w mieście i regionie były przedmiotem zainteresowania Powiatowego Komitetu Uczczenia Ofiar Zbrodni Hitlerowskich w Chojnicach, który dążył do odnalezienia ukrytych grobów masowych, ekshumacji szczątków ofiar oraz przeniesienia ich na cmentarze. Od 21 listopada do 2 grudnia 1945 r. prowadzono poszukiwania na Polach Igielskich. Odnaleziono wówczas zwłoki 107 osób w rowie strzeleckim. Rodziny i znajomi rozpoznali szczątki zaledwie 53 z nich. Z innego grobu masowego podjęto same czaszki 61 osób z zaburzeniami psychicznymi.

Zlokalizowanie szczątków Polaków, których nie ekshumowano jesienią 1945 r. ani w kolejnych dekadach, stanowiło zasadniczy cel prac archeologicznych realizowanych systematycznie od 2020 r. w Dolinie Śmierci. W ich wyniku zabezpieczono ponad 5 tys. dowodów rzeczowych (m.in. łuski oraz pociski do broni palnej krótkiej i długiej, obrączki, pierścionki, medaliki, krzyżyki, różańce, monety, elementy odzieży i obuwia, zegarki, spinki do mankietów, guziki, scyzoryki, klamry od pasów, sprzączki, orzelki z czapek urzędników państwowych II RP).

Dzięki zastosowaniu nowoczesnych metod i narzędzi archeologicznych odnaleziono groby masowe przedstawicieli lokalnej inteligencji i osób z zaburzeniami psychicznymi zamordowanych pod miastem jesienią 1939 r. oraz szczątki ofiar z drugiej połowy stycznia 1945 r. Prace terenowe realizowane w Chojnicach stanowią przykład archeologii zbrodni – gałęzi badań archeologicznych dążącej do odnajdywania i dokumentacji m.in. grobów masowych z okresu II wojny światowej. Niniejszy katalog daje wgląd w kolejne lata prac terenowych.

Po zakończeniu II wojny światowej Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Bydgoszczy wszczęła śledztwo w związku z masowymi zbrodniami dokonanymi pod miastem jesienią 1939 r. W trakcie prowadzonych prac zebrano obszerny materiał dowodowy i przesłuchano wielu świadków, w tym Leona Styp-Rekowskiego, któremu udało się uciec z egzekucji w Dolinie Śmierci. Ustalono personalia miejscowych Niemców, którzy brali aktywny udział w wylapywaniu, przesłuchiowaniu i biciu Polaków, a także rozstrzeliwaniu ich na Polach Igielskich. Osoby odpowiedzialne za zbrodnię zbiegły jednak z miasta i kraju – prawie nikt nie poniósł odpowiedzialności za popełnione tu czyny. Jedynie SS-Standartenführer Heinz Mocek w 1965 r. został skazany przez sąd na karę dożywotniego pozbawienia wolności.

W latach sześćdziesiątych XX w. wznowiono śledztwo dotyczące masowych zbrodni dokonanych pod miastem w okresie II wojny światowej, nie przyniosło ono jednak przełomu ani w kwestii osiągnięcia sprawców, ani odnalezienia grobów masowych ze szczątkami ofiar. Od 2020 r. Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięi Narodowej w Gdańsku wraz z zespołem biegłych prowadzi kompleksowe czynności procesowe zmierzające do odnalezienia wszystkich ofiar masowych zabójstw dokonanych jesienią 1939 r. na tym terenie przez funkcjonariuszy niemieckich formacji. W wyniku prac ujawniono szczątki około 600–700 Polaków zamordowanych przez Niemców w Dolinie Śmierci. Ich państwowy pochówek zaplanowano na 2 września 2024 r.

Powojenne ekshumacje nie były pracami archeologicznymi. Te po raz pierwszy podjęto w Dolinie Śmierci w 2020 r. i kontynuowano w latach kolejnych.

INTRODUCTION: DEATH VALLEY IN CHOJNICE HISTORICAL, ARCHAEOLOGICAL AND INVESTIGATIVE CONTEXT

In the summer of 1939, the Polish Army created a line of field fortifications on the northern outskirts of Chojnice in the event of war with Germany. At the turn of November, those fire trenches were used as sites of execution, becoming mass graves. The area where mass executions took place – the so-called Fields of Igły (Pola Igielskie) – were named the Death Valley. This term remains vivid in social memory to this day. Among the victims were, i.a., members of the local intelligentsia, socio-political activists, officials and representatives of uniformed services, farmers, workers, people with mental disorders from the National Social Welfare Institutions in Chojnice and members of the Jewish community. The responsibility for the crimes falls on local Germans acting under the supervision of Sipo and SS officers.

The northern outskirts of the town once again became a place of massacre when, in the second half of January 1945, a column of several hundred Poles evacuated from the prison in Bydgoszcz due to the approaching front was brought to Chojnice. They were murdered in the Death Valley and their bodies burned to cover up the traces. Archival materials show that the crime was committed by members of the 15th Waffen Grenadier Division of the SS (1st Latvian), which was stationed in Chojnice at that time. Gunshots were heard all night long, and the smell of burning lingered in the air for three days. This was accompanied by a glow rising above the pyre on which the Germans were burning the bodies of the victims.

After the war, German crimes in the town and the region were the subject of interest of the District Committee for Commemorating the Victims of Nazi Crimes in Chojnice, which sought to find hidden mass graves, exhume the remains of the victims and transfer them to cemeteries. From 21 November to 2 December 1945, searches were carried out in Pola Igielskie. The bodies of 107 people were found in a fire trench. Families and friends recognized the remains of only 53 of them. From another mass grave only the skulls of 61 people with mental disorders were recovered.

A view of Pola Igielskie.

Locating the remains of Poles who were not exhumed in the autumn of 1945 or in the following decades was the main goal of archaeological work carried out systematically since 2020 in the Death Valley. As a result, over 5,000 pieces of physical evidence were secured (i.a. casings and bullets for short and long firearms, wedding rings, medallions, crosses, rosaries, coins, elements of clothing and footwear, watches, cufflinks, buttons, penknives, belt buckles and other types of buckles, eagles from the caps of public officials of the Second Polish Republic).

Thanks to the use of modern archaeological methods and tools, mass graves of representatives of the local intelligentsia and people with mental disorders murdered near the town in the autumn of 1939, as well as the remains of victims from the second half of January 1945, were found. The fieldwork carried out in Chojnice is an example of archaeology of crime – a branch of archaeological research aimed at discovering and documenting, i.a., mass graves from World War II. This catalogue gives insight into the subsequent years of fieldwork.

After the end of World War II, the District Commission for the Investigation of German Crimes in Bydgoszcz initiated an investigation in connection with the mass crimes committed near the town in the autumn of 1939. Extensive evidence was collected and many witnesses were interviewed, including Leon Styp-Rekowski, who managed to escape from an execution in the Death Valley. The names of local Germans who took an active part in catching, interrogating and beating Poles, as well as shooting them in Pola Igielskie, were established. However, those responsible for the crimes fled the town and the country – almost no one was held accountable for the acts committed near the town. Only SS-Standartenführer Heinz Mocek was sentenced by the court to life imprisonment in 1965.

In the 1960s, the investigation into mass crimes committed near the town during World War II was resumed, but it did not bring any breakthrough either in catching the perpetrators or finding mass graves with the remains of the victims. Since 2020, the Branch Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation of the Institute of National Remembrance in Gdańsk, together with a team of experts, has been conducting comprehensive procedural activities aimed at finding all victims of mass murders committed in the autumn of 1939 in this area by officers of German formations. As a result of their work, the remains of approximately 600–700 Poles murdered by the Germans in the Death Valley were revealed. Their state burial is scheduled for 2 September 2024.

The post-war exhumations were not archaeological works. These were first undertaken in the Death Valley in 2020 and continued in subsequent years.

PIERWSZE BADANIA *FIRST SURVEY*

Prace archeologiczne w Dolinie Śmierci rozpoczęto 8 maja 2020 r.
Na wstępnym etapie terenowym przeprowadzono badania
powierzchniowe za pomocą wykrywaczy metali.

Archaeological work in the Death Valley began on 8 May 2020.
At the initial field stage, a metal detector survey was carried out.

ARTEFAKTY ARTEFACTS

Jednym z artefaktów odnalezionych już pierwszego dnia badań terenowych była odznaka Przysposobienia Wojskowego Kobiet – przedwojennej organizacji patriotycznej. Członkinie Przysposobienia Wojskowego Kobiet oraz osoby zrzeszone w Polskim Związku Zachodnim, jako należące do „inteligencji” oraz „warstwy przywódczej narodu polskiego”, wyłapywano w pierwszej kolejności.

One of the artefacts found already on the first day of fieldwork was the badge of the Women's Military Training – a pre-war patriotic organization. Members of the Women's Military Training and people associated with the Polish Western Union, as belonging to the “intelligentsia” and “leadership class of the Polish nation”, were detained first.

🔍 13 CZERWCA 2020 ROKU, GODZ. 11.40
– „MAMY LUDZI”
13 JUNE 2020, 11.40 A.M. – “WE FOUND PEOPLE”

13 czerwca 2020 r. w Dolinie Śmierci odbyła się kolejna tura badań powierzchniowych za pomocą wykrywaczy metali. To właśnie wtedy udało się zlokalizować spalone szczątki ludzkie. Odkrywca miejsca kaźni Karol Woliński orzekł: „Mamy ludzi”. Już wtedy zakładano, że odnalezione miejsce egzekucji i ślady zbrodni należy wiązać z Polakami zamordowanymi pod miastem w drugiej połowie stycznia 1945 r.

On 13 June 2020, another metal detector survey was conducted in the Death Valley. It was then that burned human remains were located. Karol Woliński, the discoverer of the execution site, announced: “We found people”. At that point it was already assumed that the execution site and traces of the crime should be associated with Poles murdered near the town in the second half of January 1945.

 31 MAJA 2021 ROKU, GODZ. 9.00
31 MAY 2021, 9.00 A.M.

Miejsce badań archeologicznych w Dolinie Śmierci
przed rozpoczęciem prac 31 maja 2021 r. o godz. 9.00.

The site of archaeological research in the Death Valley before work began on 31 May 2021 at 9.00 a.m.

PRACA W WYKOPIE ***WORK IN THE TRENCH***

Prace w wykopie archeologicznym odbywały się bez użycia sprzętu ciężkiego. Nawet do odhumusowania (zdjęcia wierzchniej warstwy gleby) wykorzystywano tylko szpadle, łopaty i szpachelki.

Work in the trench was carried out without the use of excavator. Even for the removal of humus (the top layer of soil), only spades, shovels and spatulas were used.

ODHUMUSOWANIE *HUMUS REMOVAL*

Wykop archeologiczny po wstępnym oczyszczeniu – pozbyciu się trawy oraz kilkucentymetrowej warstwy gleby. Widoczne znaczniki (patyki z pomalowanymi na pomarańczowo końcówkami) wskazują miejsca zalegania przedmiotów metalowych namierzonych za pomocą wykrywacza metali.

Archaeological trench after initial site clean – removal of grass and a few centimetres of soil. Visible markers (sticks with orange tips) mark the locations of objects indicated by a metal detector.

SIATKA WYKOPU TRENCH GRID

Wykop archeologiczny wytyczono na podstawie lokalizacji artefaktów odnalezionych w 2020 r. Miał on pierwotnie wymiary 10×10 m. Podstawową jednostką inwentaryzacyjną szczątków ludzkich, artefaktów oraz prób pobranych do analiz specjalistycznych był metr kwadratowy. Siatka wykopowa podzieliła więc badany teren na sto identycznych jednostek pomiarowych ponumerowanych od 1 do 100.

The trench was marked out based on the location of artefacts found in 2020. Its original dimensions were 10×10 m. The basic unit for the inventory of human remains, artefacts and samples taken for specialized analyses was a square meter. Thus, the trench grid divided the study area into one hundred identical survey units numbered from 1 to 100.

INWENTARYZACJA

INVENTORY

Pełną zawartość wypełnisk jam grobowych umieszczano w wiadrach i wypisywano metryczki umożliwiające ich identyfikację. Następnie całą ziemię z wykopu płukano pod bieżącą wodą na specjalnie w tym celu skonstruowanych sitach. Zastosowana metoda pozwoliła na wydzielenie kości ludzkich, drewna oraz artefaktów od ziemi z wykopu oraz wypełniska dołów śmierci.

The full contents of the burial pits were placed in buckets with notes enabling their identification. Then, all the soil from the trench was washed under running water using sieves specially designed for this purpose. This method allowed for the separation of human bones, wood and artefacts from the soil from the trench and the fill of the death pits.

OSP CHOJNICE

VFD CHOJNICE

Podczas badań terenowych w 2021 r. nieoceniona była pomoc członków Ochotniczej Straży Pożarnej w Chojnicach.

During fieldwork in 2021, the help of members of the Volunteer Fire Department in Chojnice was invaluable.

PŁUKANIE (SZLAMOWANIE) WYPEŁNISKA WYKOPU *FLOATATION OF THE TRENCH FILL*

Spalone szczątki ludzkie od 1945 r. zalegały w terenie podmokłym. Materiał wydobyty z wykopu oraz dołów śmierci płukano (szlamowano) pod bieżącą wodą.

The burned human remains had been lying in wet soil since 1945. The material recovered from the trench and death pits was floated under running water.

EKSPLORACJA WARSTW *EXPLORATION OF THE LAYERS*

Każdą warstwę w wykopie doczyszczano, po czym wykonywano zdjęcie lotnicze z bezzałogowego statku powietrznego oraz zbierano punkty wysokościowe wykopu. W ten sposób powstała nowoczesna i precyzyjna dokumentacja miejsca zbrodni.

Each layer in the trench was cleaned; then, a photo was taken from an unmanned aerial vehicle and elevation points of the trench were collected. In this way, modern and precise documentation of the crime scene was created.

PRÓBKI DO ANALIZ SPECJALISTYCZNYCH *SAMPLES FOR SPECIALIZED ANALYSES*

Elementem prac było pobieranie prób do analiz specjalistycznych. Na potrzeby prowadzonych badań i śledztwa założono, że dowodem w sprawie może być drewno ze stosu ciałopalnego, a także gleba z wykopu oraz dołów śmierci.

Part of the work included collecting samples for specialized analyses. For the purposes of the research and investigation, it was assumed that wood from the cremation pyre, as well as soil from the trench and death pits could constitute evidence in the case.

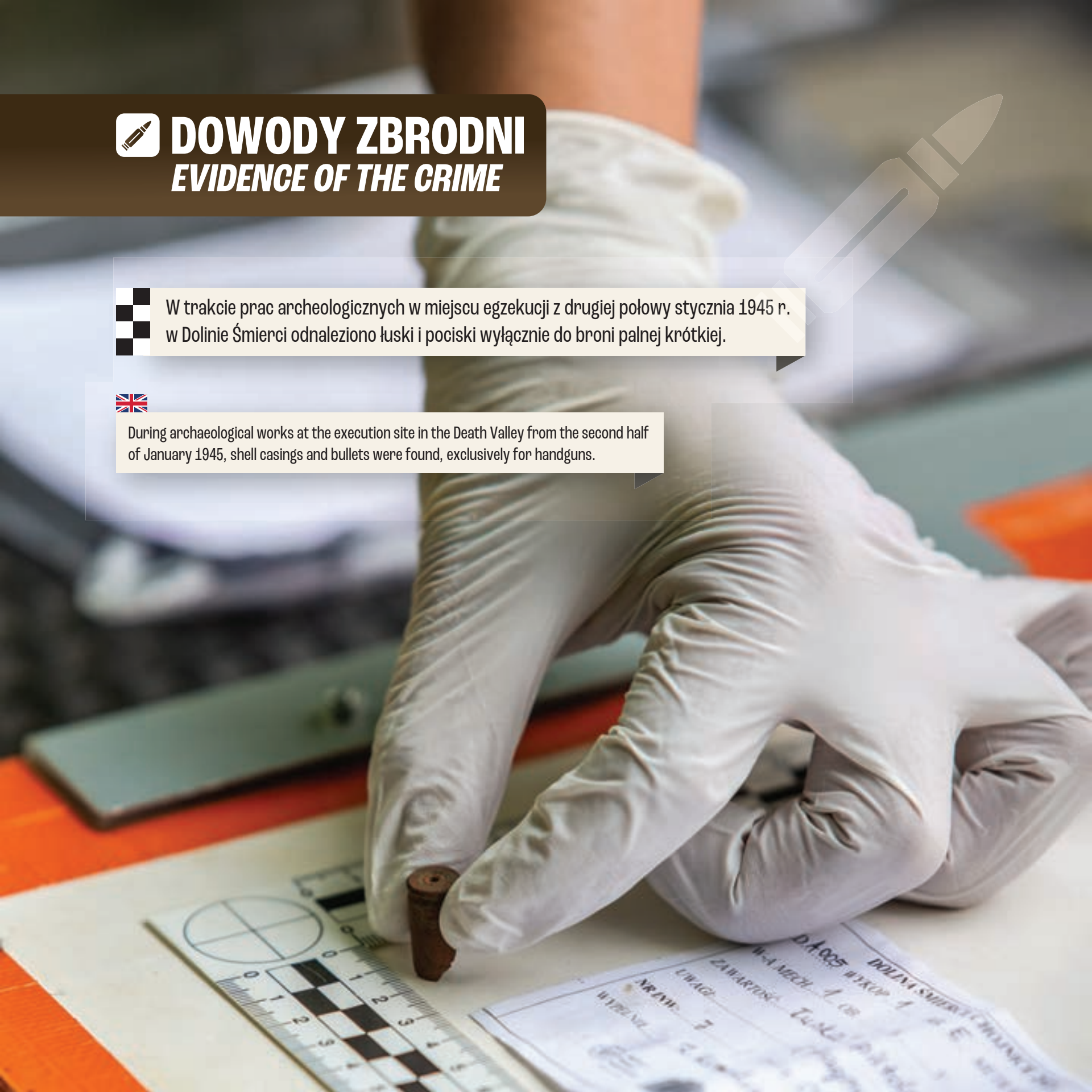
DOWODY ZBRODNI *EVIDENCE OF THE CRIME*

W trakcie prac archeologicznych w miejscu egzekucji z drugiej połowy stycznia 1945 r. w Dolinie Śmierci odnaleziono łuski i pociski wyłącznie do broni palnej krótkiej.

During archaeological works at the execution site in the Death Valley from the second half of January 1945, shell casings and bullets were found, exclusively for handguns.

RZECZY OSOBISTE OFIAR *VICTIMS' PERSONAL BELONGINGS*

Zniszczony artefakt odnaleziony w wykopie.
Po wstępnym oczyszczeniu okazało się,
że jest to medalik z wyobrażeniem Matki Boskiej.

Destroyed artefact found in a trench. After initial cleaning,
it turned out to be a medallion with the image of the Virgin Mary.

ZABEZPIECZONE ŚLADY *SECURED TRACES*

Wszystkie przedmioty i ich fragmenty wydobyte z grobów masowych oraz wykopu osobno inwentaryzowano, opisywano, oczyszczano i suszono, a następnie pakowano w woreczki strunowe z odpowiednimi metryczkami. Choć zwłoki spalono na stosie w wysokiej temperaturze, do chwili przeprowadzenia badań archeologicznych przetrwało wiele dowodów zbrodni.

All objects and their fragments recovered from the mass graves and the trench were separately inventoried, described, cleaned and dried, and then packed in string bags with appropriate descriptions. Although the bodies were burned at a pyre at high temperature, much evidence of the crime survived until archaeological research could be carried out.

OBRĄCZKI OFIAR ***VICTIMS' WEDDING BANDS***

W wyniku badań terenowych zabezpieczono ponad dwadzieścia złotych obrączek należących do ofiar. Na części z nich zostały wygrawerowane inicjały małżonka oraz data zawarcia związku małżeńskiego. Dwie obrączki z inicjałami współmałżonków oraz datami zawarcia związku małżeńskiego pozwoliły na ustalenie tożsamości ofiar.

As a result of fieldwork, over twenty gold wedding bands belonging to the victims were secured. Some of them are engraved with the spouse's initials and the date of marriage. Two wedding rings with the spouses' initials and the dates of marriage allowed the victims to be identified.

PRAWIE 4500 ARTEFAKTÓW NEARLY 4,500 ARTEFACTS

Dzięki ręcznej eksploracji wykopu oraz płukaniu urobku na sitach zabezpieczono niemal 4500 artefaktów i ich fragmentów. Większość z nich to niewielkie przedmioty zniszczone przez wysoką temperaturę oraz długie oddziaływanie środowiska podmokłego. Wszystkie zabezpieczono i odpowiednio opisano.

Thanks to manual exploration of the trench and rinsing the excavated material on sieves, almost 4,500 artefacts and their fragments were recovered. Most of them are small objects damaged by high temperature and long exposure to a wet environment. All of them were secured and properly described.

NEKROSOL

NECROSOL

Nekrosol to pojęcie stosowane w nauce na określenie gleby pochodzącej z wypełniska grobu. Ma ona odmienny skład chemiczny i kolor od ziemi naturalnej.

Necrosol is a term used in science to describe the soil coming from the fill of a grave. It has a different chemical composition and colour than natural soil.

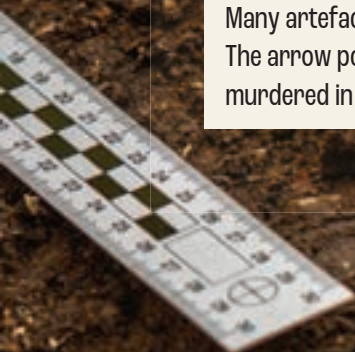
DOWODY ZBRODNI *IN SITU* *EVIDENCE OF THE CRIME IN SITU*

Wiele artefaktów udało się udokumentować w ich pierwotnym kontekście odkrycia (*in situ*).
Strzałka wskazuje szkiełko z okularów należących do jednej z ofiar zamordowanych w Dolinie Śmierci.

Many artefacts were documented in their original context of discovery (*in situ*).
The arrow points to a lens from the eyeglasses belonging to one of the victims murdered in the Death Valley.

DOKUMENTACJA PRZEBIEGU PRAC

DOCUMENTATION OF WORK PROGRESS

Dokumentacja naukowa kolejnego poziomu wykopu.

Scientific documentation of the next layer of the trench.

73

KW 76

JS5

POJEDYNCZE SZCZĄTKI OFIAR

INDIVIDUAL REMAINS OF VICTIMS

Pierwsze spalone szczątki ludzkie zalegały już w stropowej części dołów śmierci.

The first burned human remains were found already in the top layer of the death pits.

WYPEŁNISKO DOŁÓW ŚMIERCI

THE FILL OF THE DEATH PITS

Spalone szczątki ludzkie tworzyły trzy skupiska. Wypełnisko każdej z jam składało się zasadniczo ze spalonych kości ludzkich, drewna użytego do kremacji zwłok ofiar oraz artefaktów.

The burned human remains formed three clusters. The fill of each pit consisted essentially of burned human bones, wood used to cremate the victims' bodies, and artefacts.

SPĄG DOŁU ŚMIERCI – OBIEKTU NR 1

THE BOTTOM OF THE DEATH PIT – STRUCTURE NO. 1

Na dnie jamy grobowej odnaleziono także niekompletne niespalone szczątki ludzkie. Niektóre zachowane w obiekcie belki drewna były spalone, inne nosiły jedynie niewielkie ślady kontaktu z wysoką temperaturą.

Incomplete, unburned human remains were also found at the bottom of the burial pit. Some of the wooden beams preserved at the structure were burned, others showed only slight traces of contact with high temperatures.

NIESPALONE SZCZĄTKI LUDZKIE

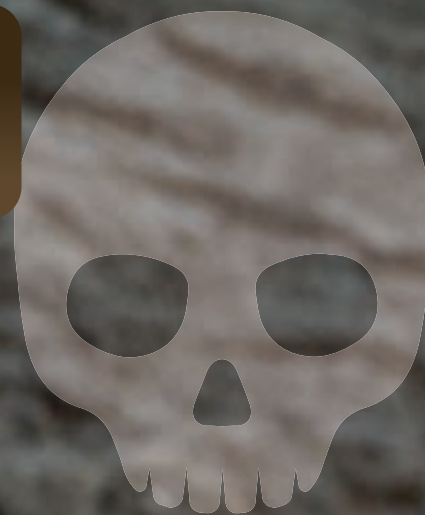
UNBURNED HUMAN REMAINS

Niespalone szczątki ludzkie odnalezione na dnie jamy grobowej nr 1
w częściowo zachowanym porządku anatomicznym.

Unburned human remains found at the bottom of burial pit no. 1
in partially preserved anatomical order.

DÓŁ ŚMIERCI NR 1

DEATH PIT NO. 1

Dno jamy grobowej po eksploracji i doczyszczeniu.

The bottom of the grave pit after exploration and cleaning.

PRACE SPRAWDZAJĄCE INSPECTION WORK

Ostatnie czynności w wykopie polegały na dokładnym sprawdzeniu, czy wszystkie ślady zbrodni zostały ujawnione, a szczątki ofiar podjęte.

Last activities in the trench consisted in carefully checking whether all traces of the crime had been revealed and the remains of the victims recovered.

PRAWIE TONA SZCZĄTKÓW OFIAR

NEARLY A TON OF VICTIMS' REMAINS

Po wydobyciu z wykopu, opłukaniu i wysuszeniu cały materiał kostny został przejrzany, opisany oraz przeanalizowany przez zespół antropologów fizycznych.

After being extracted from the trench, floated and dried, all the bone material was inspected, described and analysed by a team of physical anthropologists.

KOLOR MATERIAŁU KOSTNEGO

THE COLOUR OF THE BONE

Wydobyte szczątki ofiar osuszono przed przeprowadzeniem analiz specjalistycznych. Różnice w kolorze kości wynikają z tego, iż palono je w zmiennej temperaturze.

The recovered remains of the victims were dried before specialized analyses were carried out. The differences in the colour of the bones result from being burned at varying temperatures.

SKALA ZBRODNI *THE SCALE OF THE CRIME*

W 2021 r. odnaleziono prawie tonę spalonych szczątków osób zamordowanych przez Niemców w Dolinie Śmierci pod koniec stycznia 1945 r. Ze źródeł historycznych znane są personalia około 120 z nich. Analiza spalonego materiału kostnego wykazała, że ofiarą Niemców padły wówczas co najmniej 244 osoby, jednakże realna skala zbrodni jest znacznie większa – waga wydobytych kości wskazuje bowiem, że pod koniec wojny w Dolinie Śmierci zgładzono 400–500 ofiar.

In 2021, almost a ton of burned remains of people murdered by the Germans in the Death Valley at the end of January 1945 were found. The personal details of about 120 of them are known from historical sources. Analysis of the burned bone material showed that there were at least 244 victims, but the real scale of the crime is much greater – the weight of the recovered bones indicates that at the end of the war, 400–500 victims were murdered in the Death Valley.

PUSTE DOŁY ŚMIERCI *EMPTY DEATH PITS*

Negatywy trzech dołów śmierci, w których zdeponowano spalone szczątki ofiar zamordowanych w Dolinie Śmierci w drugiej połowie stycznia 1945 r.

Negatives of three death pits in which the burned remains of victims murdered in the Death Valley in the second half of January 1945 were deposited.

2022 ROK – W POSZUKIWANIU POZOSTAŁYCH MIEJSC EGZEKUCJI

2022 – SEARCHING FOR REMAINING EXECUTION SITES

Jesienią 2022 r. przeprowadzono kolejną turę prac terenowych. Każdy odnaleziony artefakt osobno inwentaryzowano, a jego lokalizację namierzano trójwymiarowo.

Another round of fieldwork was carried out in the autumn of 2022. Each found artefact was separately inventoried and its location traced in three dimensions.

KOLEJNE ŁUSKI I POCISKI KARABINOWE SYSTEMU MAUSER

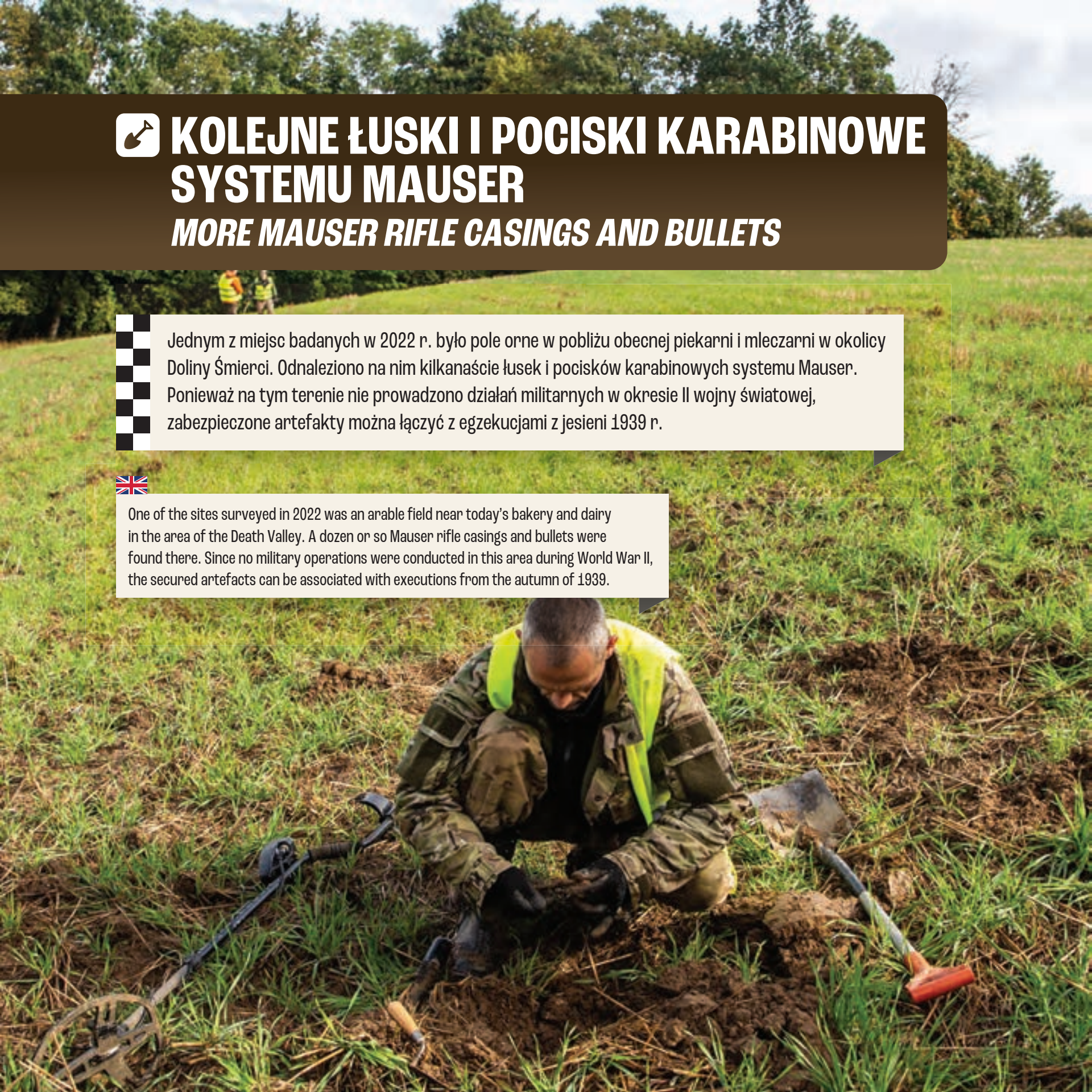
MORE MAUSER RIFLE CASINGS AND BULLETS

Jednym z miejsc badanych w 2022 r. było pole orne w pobliżu obecnej piekarni i mleczarni w okolicy Doliny Śmierci. Odnaleziono na nim kilkanaście łusek i pocisków karabinowych systemu Mauser. Ponieważ na tym terenie nie prowadzono działań militarnych w okresie II wojny światowej, zabezpieczone artefakty można łączyć z egzekucjami z jesieni 1939 r.

One of the sites surveyed in 2022 was an arable field near today's bakery and dairy in the area of the Death Valley. A dozen or so Mauser rifle casings and bullets were found there. Since no military operations were conducted in this area during World War II, the secured artefacts can be associated with executions from the autumn of 1939.

2023 ROK – W POSZUKIWANIU POZOSTAŁYCH MIEJSC EGZEKUCJI

2023 – SEARCHING FOR REMAINING EXECUTION SITES

Na przełom sierpnia i września 2023 r. zaplanowano kolejną turę prac wykopaliskowych w Dolinie Śmierci poprzedzonych badaniami powierzchniowymi za pomocą wykrywaczy metali. Jednym ze sprawdzanych terenów było pole orne przy dzisiejszej oczyszczalni ścieków w Chojnicach. To właśnie to miejsce jesienią 1939 r. nazwano Doliną Śmierci.

Another round of excavations in the Death Valley was planned for the turn of September 2023, preceded by metal detector surveys. One of the surveyed areas was an arable field next to today's sewage treatment plant in Chojnice. It was this place that gained the name of the Death Valley in the fall of 1939.

20 PRZEDWOJENNYCH GROSZY *20 PRE-WAR GROSZY*

Na kilkunastohektarowym polu badanym w 2023 r. tylko w jednym miejscu stwierdzono wyraźną koncentrację artefaktów – przede wszystkim łusek i pocisków od niemieckiej broni palnej krótkiej. Odnaleziono także polskie przedwojenne monety.

In the several-hectare field surveyed in 2023, only one place with a clear concentration of artefacts was found – primarily casings and bullets from German handguns. Polish pre-war coins were also found there.

2 WRZEŚNIA 2023 ROKU, GODZ. 8.44

2 SEPTEMBER 2023, 8.44 A.M.

2 września 2023 r. założono ostatni zaplanowany wykop sondażowy w Dolinie Śmierci. Miejsce wytypowano na podstawie lokalizacji artefaktów, dokumentów archiwalnych oraz historycznych zdjęć lotniczych. O godz. 8.44 udało się odnaleźć pierwszą kość ludzką. W ten sposób zlokalizowano rów strzelecki wykorzystany jesienią 1939 r. przez Niemców jako miejsce egzekucji i ukrycia zwłok ofiar.

On 2 September 2023, the last planned test trench was opened in the Death Valley. The site was selected based on the location of artefacts, archival documents and historical aerial photos. At 8.44 a.m. the first human bone was found. This is how the fire trench used by the Germans in the autumn of 1939 to execute victims and hide their bodies was located.

ŁUSKI PISTOLETOWE *PISTOL CASINGS*

We fragmencie grobu przebadanym w 2023 r. odnaleziono przede wszystkim łuski i pociski pistoletowe niemieckiej produkcji. Świadczy to o tym, że ofiary mordowano strzałem z pistoletu. Niektóre pociski znajdowały się poniżej dna jamy grobowej – oznacza to, że strzałami dobijano również osoby znajdujące się już w grobie.

In the fragment of the grave examined in 2023, mainly German-made pistol casings and bullets were found. This proves that the victims were murdered with a pistol shot. Some of the bullets were found below the bottom of the grave pit – this means that shots were also fired to finish off people who were already in the grave.

ŚLADY ZBRODNI ORAZ EKSHUMACJI

TRACES OF THE CRIME AND EXHUMATION

Paliczki, żebro oraz dwie łuski pistoletowe – pierwsze dowody odnalezione w grobie masowym w rowie strzeleckim. Ujawniony materiał potwierdził, że jesienią 1945 r. podjęto stąd szczątki zamordowanych ofiar.

Phalanges, a rib and two pistol casings – the first evidence found in a mass grave in a fire trench. The discovered material confirmed that the remains of murdered victims were recovered from the trench in the autumn of 1945.

ZARYS ROWU STRZELECKIEGO – GROBU MASOWEGO

AN OUTLINE OF THE FIRE TRENCH – A MASS GRAVE

Po wstępnym oczyszczeniu wykopu zarys rowu strzeleckiego stał się dobrze widoczny.

After the initial site clean, the outline of the fire trench became clearly visible.

SPĄG ROWU STRZELECKIEGO – GROBU MASOWEGO

THE BOTTOM OF THE FIRE TRENCH – A MASS GRAVE

Po eksploracji grobu masowego na dnie odkryto szczątki kilkunastu osób. Miejsce to ujawniono w trakcie ekshumacji prowadzonych jesienią 1945 r. Nie podjęto wtedy wszystkich szczątków ludzkich, nie zabezpieczano także dowodów zbrodni w postaci łusek i pocisków pistoletowych.

After the exploration of the mass grave, the remains of several people were found at the bottom. This place was discovered during exhumations carried out in the autumn of 1945. Not all human remains were recovered at that time, and not all evidence of the crime in the form of pistol casings and bullets was secured.

PRACE W WYKOPIE **WORK IN THE TRENCH**

Oczyszczanie wykopu przed wykonaniem dokumentacji fotograficznej.

Cleaning the trench before making photographic documentation.

OZNACZENIE SZCZĄTKÓW LUDZKICH

MARKING OF HUMAN REMAINS

Wszystkie szczątki ludzkie sfotografowano *in situ* (w miejscu odnalezienia) oraz opatrzone numerem inwentarzowym.

All human remains were photographed *in situ* (in the place of discovery) and given an inventory number.

INWENTARYZACJA DOWODÓW ZBRODNI

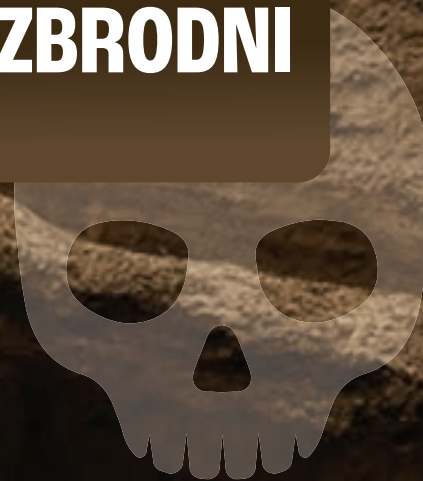
CRIME EVIDENCE INVENTORY

Biegły z zakresu kryminalistyki na bieżąco dokumentował odnalezione artefakty, a antropolog fizyczny mierzył i opisywał wszystkie podjęte szczątki ludzkie.

A forensic expert documented the discovered artefacts on an ongoing basis, and a physical anthropologist measured and described all the recovered human remains.

 29 KWIETNIA 2024 ROKU, GODZ. 9.00
29 APRIL 2024, 9.00 A.M.

 29 kwietnia 2024 r. rozpoczęto kolejne wykopaliska w Chojnicach celem odnalezienia grobów masowych ze szczątkami ofiar zamordowanych pod miastem przez Niemców jesienią 1939 r. Przez pierwsze dwa tygodnie dokończano prace w grobie ujawnionym rok wcześniej, gdzie szczątki ludzkie zalegały na odcinku niespełna 70 m.

On 29 April 2024, further excavations began in Chojnice in order to find mass graves with the remains of victims murdered near the town by the Germans in the autumn of 1939. The first two weeks were devoted to the completion of works in the grave discovered a year earlier, where human remains were spread over a distance of almost 70 m.

KRZYŻYK *A CROSS*

Odnaleziony w grobie masowym krzyżyk należący do jednej z ofiar zamordowanych w Dolinie Śmierci jesienią 1939 r.

A cross found in a mass grave, belonging to one of the victims murdered in the Death Valley in the autumn of 1939.

An aerial photograph of a rural landscape. In the foreground, a dirt road leads to a field where several long, narrow test trenches have been dug into the ground. A white van and a red car are parked near the trenches. The field is surrounded by dense green trees. In the background, a small village with white buildings is visible under a bright sky.

KRAJOBRAZ ZBRODNI **CRIME LANDSCAPE**

Widok na pole wraz otwartymi wykopami sondażowymi w drugiej połowie maja 2024 r.
Badania powierzchniowe za pomocą wykrywaczy metali prowadzono tu już jesienią 2022 r.

A view of the field with open test trenches in the second half of May 2024.
A metal detector survey was carried out here in the autumn of 2022.

 14 MAJA 2024 ROKU, GODZ. 9.04
14 MAY 2024, 9.04 A.M.

 14 maja 2024 r. o godz. 9.04 w kolejnym wykopie sondażowym natrafiono na żebro ludzkie. Dalsza eksploracja potwierdziła, że odnaleziono grób masowy osób z zaburzeniami psychicznymi zamordowanych przez Niemców na okolicznych polach jesienią 1939 r.

On 14 May 2024 at 9.04 a.m. a human rib was found in another test trench. Further exploration confirmed that a mass grave of people with mental disorders murdered by the Germans in the surrounding fields in the autumn of 1939 had been found.

LOKALIZACJA I ZASIĘG GROBU MASOWEGO

LOCALIZATION AND SCOPE OF THE MASS GRAVE

Przed dalszym oczyszczaniem i podjęciem pierwszych szczątków ludzkich należało określić zakres badań i poszerzyć wykop zgodnie z zarysem rowu strzeleckiego, który Niemcy wykorzystali do ukrycia zwłok ofiar.

Before further site clean and recovery of the first human remains, the scope of the research had to be determined and the excavation widened in accordance with the outline of the fire trench the Germans used to hide the bodies of the victims.

EKSPLOACJA GROBU MASOWEGO

EXPLORATION OF THE MASS GRAVE

Zwłoki ofiar zostały wrzucone do polskiego rowu strzeleckiego. Szkielety w większości przypadków leżały jedno na drugim, czasem w kilku warstwach.

The victims' bodies were thrown into a Polish fire trench. In most cases, the skeletons were lying on top of each other, sometimes in several layers.

PRACA W WYKOPIE *WORK IN THE TRENCH*

W wykopie pracowało od kilku do kilkunastu osób jednocześnie. Zajmowały się one m.in. doczyszczaniem szczątków ludzkich, dokumentacją fotograficzną, zbieraniem pomiarów geodezyjnych, pobieraniem próbek i inwentaryzacją artefaktów.

From several to a dozen people worked in the trench at the same time. They dealt with, i.a., cleaning the human remains, preparing photographic documentation, collecting geodetic measurements, taking samples and inventorying artefacts.

DOCZYSZCZANIE SZCZĄTKÓW LUDZKICH

CLEANING HUMAN REMAINS

Jedną z najważniejszych czynności w trakcie prac w grobie masowym jest dokładne oczyszczenie ujawnionych szczątków ludzkich.

One of the most important activities when working in a mass grave is the thorough cleaning of discovered human remains.

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA (FOTOGRAMETRYCZNA)

PHOTOGRAPHIC (PHOTOGRAMMETRIC) DOCUMENTATION

Kluczową składową przyjętej metodyki terenowej było przygotowanie możliwie najlepszej dokumentacji ujawnionych szczątków ludzkich.

Poszczególne poziomy grobu masowego oraz szkielety fotografowano z wielu pozycji i kątów, co pozwoliło przygotować modele 3D.

Technika takiego modelowania nazywana jest fotogrametrią.

A key component of the adopted field methodology was the preparation of the best possible documentation of the discovered human remains. The individual levels of the mass grave and the skeletons were photographed from many positions and angles, which allowed for the preparation of 3D models. This modelling technique is called photogrammetry.

CZASZKI OFIAR VICTIMS' SKULLS

Czaszka jednej z ofiar odnalezionych w grobie masowym *in situ*.

The skull of one of the victims found in a mass grave *in situ*.

Widoczne otwory wlotowy i wylotowy pocisku oraz inne uszkodzenia mechaniczne.

Widoczny otwór wylotowy pocisku.

Visible bullet exit hole.

Visible bullet entry and exit holes and other mechanical damage.

DOWODY ZBRODNI

EVIDENCE OF THE CRIME

Łuska karabinowa systemu Mauser odnaleziona pomiędzy szczątkami ludzkimi.

A Mauser rifle casing found among human remains.

W grobie masowym, w którym ukryto zwłoki osób z zaburzeniami psychicznymi, odnaleziono nieliczne artefakty. Były to przede wszystkim cynkowe guziki bieliźniane (ofiary zostały zamordowane w samych piżamach), a także łuski i pociski do broni palnej. Do egzekucji wykorzystano zarówno pistolety, jak i karabiny systemu Mauser.

Few artefacts were found in the mass grave with the bodies of people with mental disorders. These included mainly zinc nightwear buttons (the victims were murdered in their pyjamas), as well as firearm casings and bullets. Both pistols and Mauser rifles were used to perform the executions.

**☠ WYKOP NR 27 – GRÓB MASOWY OSÓB
Z ZABURZENIAMI PSYCHICZNYMI**
*TRENCH NO. 27 – A MASS GRAVE OF PEOPLE
WITH MENTAL DISORDERS*

Zdjęcie lotnicze ujawnionego grobu masowego osób z zaburzeniami psychicznymi.

Aerial photo of an uncovered mass grave of people with mental disorders.